

этого направления государственной политики представлена в Военной доктрине Украины.

The article provides the analyses of the strategic priorities and objectives that have been determining the direction of the Ukrainian military policy from the gaining of the independence till present times. The focus is made upon the characteristics of the legal regulations of the military policy. The dynamics of this direction of State policy has the clearest reflection within the Military doctrine of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 26.04.2017

УДК 32:114

Куц Г.М., ХНПУ імені Г. С. Сковороди

ДОМІНАНТНІ ІДЕЇ ПРАВОВОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПОЛІТИКО-МЕНТАЛЬНИЙ ВИМІР

У формуванні лібералізму вагому роль відіграли ідеї, які згодом стали основою демократичного політико-правового устрою Європейського Союзу, оформивши концептуальний каркас ліберальної доктрини. Ці ідеї дали незворотній поштовх для становлення правового лібералізму та сприяли становленню ліберально-демократичної політичної культури, продукуючи формування специфічних політико-ментальних характеристик соціуму.

Вельми плідними для виникнення правового лібералізму стали ідеї свободи, рівності, природних прав індивіда, суспільного договору, конституціоналізму, розділення владних гілок, обмеженого врядування, політичного представництва, верховенства права, громадянського суспільства, приватної власності, толерантності, конкуренції тощо.

Актуальність виявлення домінантних ідей правового лібералізму в політико-ментальному контексті зумовлена насамперед тим, що політико-правове оформлення сучасного політичного ландшафту західних країн відбулося завдяки ідейному арсеналу ліберального дискурсу. Актуальність детермінована також багатозначністю цього феномену, який відображає мозаїку політичного, економічного, соціокультурного, національного тощо розмаїття

країн Заходу. Лібералізм вказує не лише на оптимальну цілісність його поєднання на основі ліберально-демократичних принципів, але й на потужну перетворюючу «силу» самого концепту лібералізму.

Лібералізм демонструє багатогранність своїх проявів, що зумовлено не лише специфікою його змістовних інтерпретацій в кожний епохальний період, але й особливостями втілення його ідей у різноманітних сферах людського буття (І. Валлерстайн, Дж. Грей, Д. Боуз, П. Кругман, Дж. Локк, Л. фон Мізес, А. Сміт, Ф. Фукуяма, Ф. А. фон Хайєк та ін.).

Метою статті стало виявлення домінантних ідей правового лібералізму в європейському просторі. *Завдання* статті полягає у виявленні ідей, які дали незворотній поштовх для становлення правового лібералізму, сприяючи становленню ліберально-демократичної політичної культури та продукуючи формування специфічних політико-ментальних характеристик соціуму.

Лібералізм заявив про себе в Європі у XVII-XVIII ст. як могутня ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, проголосивши пріоритетність політичних, громадянських та економічних свобод [7].

Панорама осмислення лібералізму може бути як доволі широкою (як специфічний тип цивілізації, що протиставляється традиційному типові), так і звуженою до розуміння ліберальних практик у різних вимірах суспільного буття. Спираючись на широке розуміння ліберальної проблематики, іноді видається неможливим дати визначення лібералізму, «не ототожнюючи його із західною цивілізацією в усій її повноті, починаючи з філософів досократівського періоду» [5, с. 203].

Аналіз лібералізму у «вузькому» розумінні, приміром, в контексті правового дискурсу, виштовхує на передній план проблематику парламентаризму, політичних і економічних свобод, ринкового господарства та вільної конкуренції [18, с. 482].

Свобода, рівність і братерство – основоположні категорії лібералізму, які вже давно втілюються в політико-ментальну структуру суспільств Західної Європи. Разом з тим, ці категорії – не що інше як «євангельські цінності». Постулювання ідеї рівності знаходимо в посланні апостола Павла до Римлян: «Немає бо різниці між юдеєм і між греком; бо той самий Господь усіх, багатий для всіх, хто його призиває» [2, Рим. 10.12]. У цьому контексті розвиток

сучасної політики, яка базується на ліберально-демократичних цінностях, можна представити як своєрідну секуляризацію «євангельських цінностей». Для християнства, як світової релігії, на відміну від іудаїзму (як національної релігії) не мала значення відмінність між етнічною приналежністю віруючих, оскільки перед Богом усі рівні. Ідея рівності всіх громадян у державі, невідчужуваності їхніх прав та свобод від народження стала своєрідною секуляризацією означеної християнської ідеї, перетворившись у наріжний камінь ліберального дискурсу.

Своєрідною проекцією християнства виступають також ідеї правового лібералізму. Всі люди, згідно з положеннями християнства, є гріховними від народження. Саме звідси витікає світський принцип розподілу влади. Адже, якщо всі люди гріховні, то зосереджувати владу в одних руках недопустимо: безмежна влада, надана одній гріховній людині може призвести до небачених викривлень в управлінні. Лише розподіл влади між різними – нехай і гріховними – суб'єктами здатний урівноважувати негативні наслідки владного правління.

Християнські корені лібералізму виявляються також у тому, що правовий лібералізм, як і християнство, «визнає норми та встановлює межі свободи і прав однієї людини чіткими, а не розмитими межами прав і свобод іншої людини» [17]. Мається на увазі та обставина, що в християнстві свобода індивіда обмежується заповідями («не убий», «не вкради» тощо), що, врешті, сприяє зростанню відповідальності перед собою та іншими. Світська (ліберальна) проекція цього християнського принципу передбачає обмеження свободи не етичними заповідями, а положеннями законів, стимулюючи таким чином відповідальне ставлення індивіда як до своєї особистості, так і до оточуючих його людей.

На думку М. Фуше, одна з причин виникнення та розповсюдження капіталізму до XVI ст. «пов'язана з доктриною поділу світської та духовної влади, політики і релігії, держави та церкви» [16, с. 50]. В окресленому контексті слід зазначити, що оригінальність всієї політичної історії Європи напряму пов'язана з християнством.

Як зазначав В. Поссенті, християнство, як релігія історична та суспільна, здатне формувати соціальне життя та видозмінювати земні відносини, залишаючись при цьому незалежним від них

[12, с. 93]. Критерії лібералізму, багато в чому співпадаючи з критеріями демократії, не суперечать християнству (достоїнство людини, її права та обов'язки, суспільні інститути, необхідні для їхнього захисту, благополуччя нації та окремого індивіда, солідарність, взаємозв'язок, праця як суспільне служіння, особистість у суспільстві, моральний закон як фундамент суспільного устрою тощо). Витоки демократичних цінностей та принципів демократичного правління можна виявити у християнській філософії (закон універсальної любові, виховна пропаганда християнства, основні життєві цінності, створення відкритого суспільства тощо). Демократія та лібералізм народились і розвивались на Заході, в країнах давньої християнської традиції, їхній світський гуманізм базується на засадах християнських цінностей [6].

Для класичного лібералізму, як зазначав І. Берлін [1], була притаманною традиція осмислення свободи в негативному контексті (свобода *від*), коли вважалося, що свобода необхідна індивіду для позбавлення від певних обмежень, для того, щоб людина могла робити все, що їй заманеться. У сучасному лібералізмі з'являється концепція позитивної свободи (свобода *для*), свободи для саморозвитку, для розширення спектру власних можливостей. Позитивна свобода – це, насамперед, влада людини над собою, над своїми бажаннями, послідовна раціоналізація власних дій.

Тобто, феномен свободи у сучасному лібералізмі в основному аналізують у двох взаємопов'язаних контекстах: негативному (свобода *від*) та позитивному (свобода *для*). Концепція «негативної» свободи з'явилася значно раніше, ніж концепція «позитивної» свободи. Це обумовлено концептуалізацією свободи у дискурсі неоримських теоретиків (Дж. Бремхолл, Д. Дігс, Г. Уільямс та ін.), які всебічно аналізували це поняття у політичному контексті ще на початку XVII ст. (до появи лібералізму). Неоримське тлумачення свободи, як зазначає К. Скіннер, виходить з того, що вільною вважається та держава чи республіка, в яких закони узгоджуються з усіма громадянами [14, с. 35]. Це положення базувалося на аналогії з людським організмом (тілом). Згідно з цією метафорою, держава – це політичне тіло, яке може функціонувати за умови гармонії між всіма частинами тіла (тобто, громадянами). Якщо в якихось питаннях відсутня згода громадян, то політичне тіло не підкоряється власній волі, отже, йому не притаманна свобода.

Метафора політичного тіла призвела до появи ще однієї важливої ідеї стосовно розуміння свободи: «правління вільної держави має в ідеалі забезпечувати здатність індивідуального громадянина до реалізації свого права на участь у розробці законів» [14, с. 37]. Аналогія між природним та політичним тілом породила ще одну цікаву ідею: якщо людина втрачає свободу – вона стає рабом. Звідси – лише крок до такого висновку: якщо держава (нація) втрачає свободу (тобто, не керується законами, які сама для себе створює), вона теж попадає в рабство, під панування іншої держави чи народу [8]. Відповідно, всі тези зводились до однієї: вільним можна бути лише у вільній державі. Саме тому поняття свободи постійно протиставлялося поняттю рабства, що пояснює ту обставину, чому експлікація свободи в негативному контексті (свободи *від*) появилась раніше, ніж експлікація свободи в позитивному контексті (свободи *для*).

Осмисленню феномену свободи до появи лібералізму (зокрема, неоримськими теоретиками) була притаманна ще одна особливість. Неоримська та ліберальна інтерпретації свободи втілюють конкуруючі стандарти автономії. У контексті ліберальної інтерпретації свободу можна вважати автономною, якщо стосовно неї ніхто не здійснює примусу. А з точки зору неоримської інтерпретації свобода лише тоді автономна, якщо їй не загрожує навіть небезпека примусу. Класичні ліберали прагнули дискредитувати неоримську теорію вільних держав. Обидві сторони вважали, що метою держави має бути збереження свободи громадян. Класичний лібералізм – позиція якого стосовно практики мислення свободи залишилася домінуючою в історії – підкреслює, що «держава виконує цей обов'язок, якщо дозволяє своїм громадянам не відчувати несправедливого чи непотрібного втручання при реалізації вибраних ними цілей» [14, с. 99]. З точки зору неоримських теоретиків цього недостатньо, «держава зобов'язана також забезпечити, щоб її громадяни не попадали в залежність від волі інших, якщо цієї залежності взагалі можна уникнути» [14, с. 99]. Мається на увазі не лише особиста експлуатація, але й свавілля чиновників на місцях.

У наш час, на думку, Дж. Ролза, «основні свободи визначаються інституційними правами та обов'язками, які уповноважують громадян робити, при бажанні, різні речі й забороняють при цьому втручатися іншим. Основні свободи є структурою легально захищених шляхів і можливостей» [13, с. 310].

На думку класика лібералізму Дж. Локка, всі люди, будучи наділеними природними правами, рівні від народження, тому ніякі обставини (окрім власної згоди) не можуть змусити індивіда підкорятися волі іншого. Природні права кожної людини – право на життя, свободу і приватну власність – є невідчужуваними, тобто, ніхто не може позбавляти людей цих прав чи розпоряджатися ними. Позаяк природні права є найважливішими для людини, постає необхідність функціонування такого політичного інституту як держава, оскільки існування держави виправдовується захистом природних прав. Причому, «першочерговою і головною метою об'єднання людей у спільнотворення та передачі себе під владу уряду є збереження власності» [9, с. 195]. Слід зазначити, що поняття власності в інтерпретації Дж. Локка включає три компоненти: життя, свободу і володіння (Lives, Liberties and Estates). Тобто, функції ліберальної держави вичерпуються лише захистом цих прав. Всі інші функції, які держава може покладати на себе, означатимуть не просто втручання в приватне життя індивіда, але й відхід від ліберальних принципів. Причому, ніякі аргументи відносно того, що держава змушена розширювати свої зобов'язання, позаяк створює необхідні для людей послуги (які, допустимо, наразі неможливо знайти на ринку послуг), не виправдані з точки зору класичного лібералізму.

Основоположні ідеї Дж. Локка (щодо природного стану, власності, суспільного договору, конституційних засад, толерантності та ін.) поширилися у XVIII ст. не лише в Англії, але й у Франції та Північній Америці. Слова, що втілюють засадничу ідею політичної філософії Дж. Локка, містяться на початку тексту американської Декларації незалежності. Згодом ідеї Дж. Локка певним чином знайшли своє втілення і в Загальній декларації прав людини, яка була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.

Беззаперечним для всього правового ліберального дискурсу вважається вчення Дж. Локка щодо державної влади, необхідність якої детермінована лише захистом прав громадян. Вважається, що певні витoki ідей стосовно представницької демократії слід також виявляти в його політичній філософії.

Щодо ідеї природного стану, як і тези, що цей стан відрізняється повною свободою, слід зазначити, що вони актуалізувалися лише в епоху Нового часу, будучи неприйнятними

ми для античних чи ренесансних текстів. Як вказував Л. фон Мізес, із усього розмаїття доктрин природних прав викристалізовується певний набір теорем щодо цієї ідеї [10, с. 41]. По-перше, це ідея, що постулює заданий природою певний порядок речей, стосовно якого індивід – якщо він прагне досягти успіху – має адаптувати власні дії. По-друге, для пізнання означеного порядку речей людина може використовувати лише єдину свою здатність – мислення та розмірковування. Причому, під таке розмірковування підпадають усі суспільні практики чи інститути (навіть, якщо це стосується доцільності існування цих інститутів). По-третє, інших критеріїв оцінки всіляких індивідуальних чи суспільних дій, окрім результатів цих дій не існує. Врешті, ідея природних прав призвела до появи раціоналізму та утилітаризму.

Стосовно розуміння природного стану індивіда Ш.-Л. Монтеск'є вважав, що ключову роль у цьому стані відіграють прагнення до безпеки та спокою [11, с. 165-166]. Так, у Т. Гоббса такий стан характеризувався «війною всіх проти всіх», самотністю, бідністю та брутальністю [4]. Всупереч цій позиції, Ш.-Л. Монтеск'є нівелює таке розуміння природного стану, яке не лише зводить людську природу до інстинктів, але й, демонструючи розрізнені дії індивідів, заперечує взаємодію між ними. Відповідно, людину слід сприймати як істоту соціальну, існування якої пов'язане з певним суспільством від самого її народження. Крім того, людині – як істоті соціальній – притаманні певні моральні якості.

Виділяючи три форми правління (республіку, монархію та деспотизм), Ш.-Л. Монтеск'є по-двоєкому підходить до визначення їхньої сутності, оцінюючи кількість носіїв суверенітету та спосіб управління (мається на увазі інституціональний розподіл «суверенної влади») [11, с. 169]. Якщо в республіці – де він виділяє демократичний та аристократичний типи – влада належить частині народу, то за умов монархії чи деспотії найвища влада стає залежною від примх однієї особи. Згодом, для оцінки цих форм правління Ш.-Л. Монтеск'є залучає суто антропологічні принципи. Для функціонування двох типів республіки постає необхідність існування специфічних антропологічних рис: добродетності (*vertu*) – для демократії та поміркованості (*moderation*) – для аристократії. Якщо ж для монархії першочерговою є потреба в такій рисі як честолобство (*bonheur*), то для

деспотичної форми правління необхідним стає культивування страху (*crainte*) [11, с. 179-185]. Деспотизм Ш.-Л. Монтеск'є вважав неприйнятною формою правління, оскільки за таких умов утискається свобода.

Розмірковуючи про конституцію як гарантію втілення свободи, Ш.-Л. Монтеск'є виділяє законодавчу, виконавчу та судову функції влади задля унеможливлення знищення свободи. Саме такий розподіл функцій він пропонував закріпити між різними носіями влади з метою недопущення її концентрації в руках однієї особи чи об'єднання. Він зазначав: «щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли би взаємно стримувати одна іншу» [11, с. 289]. Означена ідея поділу влади, ставши наріжним каменем ліберального дискурсу, втілена сьогодні в Конституціях більшості країн світу.

Основною метою держави, вважав А. Сміт, виступає політика невтручання в діяльність індивідів, оскільки лише тоді, коли індивід бере до уваги свою власну вигоду, це невідворотним чином «приводить його до вибору того заняття, яке найбільше вигідне суспільству» [15, с. 441]. Крім того, мають забезпечуватися економічні механізми зростання: розширення ринків, поділ праці та накопичення капіталу, які сприятимуть підвищенню продуктивності праці та ефективності виробництва.

Суспільно-політичні фактори відігравали суттєву роль у становленні ідейних основ правового лібералізму. Так, приміром, принципи свободи індивіда та правової держави були проголошені ще Англійською (1688 р.) та Французькою революціями (1789 р.). Разом з тим, якщо Англійську революцію можна певним чином охарактеризувати як ліберальну, то наслідки Французької революції, що спричинила появу різновекторних інтенцій тогочасного політичного буття (лібералізм, націоналізм, демократія, соціалізм), були вельми неоднорідними.

Англія зовсім не випадково стала батьківщиною ліберальних ідей. Ще в епоху Середньовіччя тут з'явилися паростки ліберальних ідей, які були відображені в 1215 р. у «Великій Хартії вольностей» (*Magna Carta*) та стосувалися обмеження монархічної влади, на відміну від Європи, де панував абсолютизм. Незважаючи на те, що ця влада обмежувалася на користь аристократичних кіл, «Велика Хартія вольностей» стала першою провісницею сучасних

конституцій, декларуючи права громадян на особисту свободу та безпеку. Крім того, в Англії ще в 1679 р. було ухвалено «Habeas Corpus Act» – законодавчий акт, який став складовою частиною конституції, де були відображені гарантії прав і свобод (особиста недоторканість, виборче право, свобода слова тощо). Також слід відмітити, що саме в Англії зародився парламентаризм (XIV ст.), який згодом набув законодавчих функцій після ухвалення в 1689 р. «Білля про права».

В європейській політичній теорії прийнято виділяти дві ліберальні традиції – англосаксонську та континентально-європейську. В англосаксонській версії лібералізму, яка набула поширення в США, вельми важливим вважалося акцентування пріоритетності еволюційного розвитку, на відміну від континентально-європейської версії лібералізму, де спостерігалось скептичне ставлення до впливу спонтанних чинників на суспільно-політичне буття. Крім того, стосовно розуміння поняття свободи ліберали англосаксонської традиції – на відміну від лібералів континентально-європейської традиції – вважали більш важливою свободу індивіда, але аж ніяк не свободу певної соціальної групи.

Важливим є той факт, що на англосаксонському варіанті лібералізму «базується американська система врядування. У чистій формі її репрезентовано в Сполучених Штатах, але не радикалізмом Джеферсона і не консерватизмом Гамільтона чи навіть Джона Адамса, а ідеями Джеймса Медісона, «батька Конституції»» [3, с. 78]. Саме тому стосовно характеристики політичної організації суспільного устрою США, який базується на ідеях лібералізму, прийнято вживати термін «медісонівська демократія».

Континентально-європейська версія лібералізму з'явилася як інтерпретація англосаксонського варіанту, трансформувавши базові ідеї «еволюційного» лібералізму в тогочасній континентальній Європі. Трансформація проявилася у скептичному ставленні до впливу спонтанних чинників на суспільно-політичне буття та у превалюванні конструктивістського раціоналізму стосовно поглядів на траєкторію суспільного розвитку. Вважалося, що завдяки всесильності людського розуму можна побудувати оптимальний суспільний устрій.

Крім того, англосаксонська ліберальна традиція була в основному сконцентрована навколо ідеї правової держави, тоді як

наріжним каменем французького континентального лібералізму стали проблеми співвідношення демократії (що втілена в ідеї народного суверенітету) та лібералізму, а також проблеми взаємовідносин між громадянським суспільством та владою.

Таким чином, у цілому ядро правового лібералізму було сформоване рядом базисних, взаємопов'язаних між собою принципів, які дали незворотній поштовх для становлення правового лібералізму та сприяли становленню ліберально-демократичної політичної культури, продукуючи формування специфічних політико-ментальних характеристик соціуму.

Опорою правового лібералізму стала філософія природних прав людини (на життя, на свободу і на власність), яка, постулюючи рівність усіх людей від народження, обґрунтовувала невідчужуваність природних прав (ніхто не може ні позбавляти людей цих прав, ні розпоряджатися ними). Крім того, існування держави обґрунтовувалося необхідністю захисту та збереження природних прав людини. Втім, хоча держава й покликана захищати приватне життя індивіда та свободу його дій (в рамках закону), слід обмежити об'єм та сфери її діяльності, встановлюючи межі поширення державної влади (кредо «laissez faire»). Встановлення таких меж передбачає договірний характер відносин («контрактуалізм») між державною владою та індивідом, що виключає всілякі форми патерналізму. Причому, у доктрині лібералізму верховенство закону вважається інструментом соціального контролю, а конституційні механізми – гарантією індивідуальної свободи.

Бібліографічний список:

1. Берлін І. Чотири есе про свободу / Ісаїя Берлін ; [пер. з англ. О. Коваленка]. – К. : Основи, 1994. – 272 с.
2. Біблія або Святе письмо Старого та Нового завіту (повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами). – United Bible Societies : Ukrainian Bible 63 DC, 1991. – 1391 с.
3. Гаск Ф. А. фон. Чому я не консерватор / Фрідріх Август фон Гаск ; [пер. з англ. Н. Полішук] // Консерватизм : [антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 1998. – 598 с. – С. 65–81.
4. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского / Томас Гоббс // Сочинения : В 2 т. / Томас Гоббс ; [пер. с лат. и англ. Н. Федорова, А. Гутермана ; сост., ред., авт. примеч. В. В. Соколов]. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2. – 731 с. – С. 5–285.

5. Звеспер Дж. Лібералізм / Джон Звеспер // Енциклопедія політичної думки ; [пер. з англ. Н. Лисюк, С. Альошкіної, І. Підтуської / редколег. : К. Сігов, В. Скуратівський, Л. Фінберг]. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с. – С. 203–207.
6. Куц Г. М. Лібералізм і демократія: перипетії співіснування / Г. М. Куц // Віче. – 2007. – № 12. Спецвипуск. – С. 17–20.
7. Куц Г. М. Трансформаційний потенціал лібералізму в політичному просторі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Г. М. Куц. – Чернівці : Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, 2011. – 36 с.
8. Куц Ю. О. Національна свідомість і самосвідомість у етнополітиці й державотворенні / Ю. О. Куц // Актуальні проблеми державного управління : наук. зб. – Харків : УАДУ ХФ, 2000. – № 2 (7). – С. 45–52.
9. Лок Дж. Два трактати про врядування / Джон Лок ; [пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець]. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 265 с.
10. Мизес Л. фон. Теория и история. Интерпретация социально-экономической реальности / Людвиг фон Мизес ; [пер. с англ. А. Г. Грязновой]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 295 с.
11. Монтескье Ш.-Л. О духе законов / Шарль Луи Монтескье // Избранные произведения / Шарль Луи Монтескье ; [пер. с фр. ; ред. И. Щербина]. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – 800 с. – С. 157–733.
12. Поссенти В. Демократия и христианство / В. Поссенти // Вопросы философии. – 1996. – № 7. – С. 92–102.
13. Ролз Дж. Політичний лібералізм / Джон Ролз ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2000. – 382 с.
14. Скиннер К. Свобода до либерализма / Квентин Скиннер ; [пер. с англ. А. В. Магуна / науч. ред. О. В. Хархордин]. – СПб. : Издательство Европейского университета в С.-Петербурге, 2006. – 120 с.
15. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит ; [пер. с англ. В. С. Афанасьева]. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
16. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры / Мишель Фуше ; [пер. с фр. В. П. Серебренникова и Т. Н. Серебренниковой]. – М. : Международные отношения, 1999. – 168 с.
17. Шульга С. СМІ: о совместимости христианских и либеральных идей [Електронний ресурс] / Светлана Шульга. – Режим доступу : <http://news.invictory.org/issue13662.html>.

18. Юридична енциклопедія : В 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : «Українська енциклопедія», 2001. – Т. 3 : К-М. – 792 с.

В формировании либерализма важную роль сыграли идеи, ставшие впоследствии основой демократического политико-правового устройства Европейского Союза и оформившие концептуальный каркас либеральной доктрины. Эти идеи дали необратимый толчок для становления правового либерализма и способствовали становлению либерально-демократической политической культуры, продуцируя формирование специфических политико-ментальных характеристик социума.

Весьма плодотворными для возникновения правового либерализма стали идеи свободы, равенства, естественных прав индивида, общественного договора, конституционализма, разделения ветвей власти, ограниченного управления, политического представительства, верховенства права, гражданского общества, частной собственности, толерантности, конкуренции и т. п.

In the formation of liberalism an important role was played by ideas that later became the basis of the democratic political and legal structure of the European Union and formalized the conceptual framework of the liberal doctrine. These ideas gave an irreversible impetus to the development of legal liberalism and contributed to the formation of a liberal-democratic political culture, producing the formation of specific political and mental characteristics of the society.

The ideas of freedom, equality, the natural rights of the individual, the social contract, constitutionalism, the separation of branches of government, limited government, political representation, the rule of law, civil society, private property, tolerance, competition, etc., became very fruitful for the emergence of legal liberalism.

Стаття надійшла до редколегії 19.04.2017